רשות הטבע והגנים

שמורת טבע

הבטיחה (בית צידה)

בן אדם למקום

*3639 | www.parks.org.il

משתלם לצאת לטבע

רכשו עכשיו מינוי וטיילו חינם
כל השנה בשמורות הטבע
ובגנים הלאומיים

ברוכים הבאים לשמורת טבע הבטיחה (בית צידה)

נחל דליות (המג'רסה)

בבקעת בית צידה, השוכנת בצפון-מזרח הכנרת, נופי מים מגוונים. זהו המקום היחיד בישראל שבו נשתמרו נופי ביצה טבעיים, כמעט בלתי מופרעים. נמצאים כאן פלגי מים הזורמים בכל ימות השנה ופלגים עונתיים, ברכות מים, מעיינות, שטחי הצפה ונסיגה של הכנרת, ודלתא של הנהר הגדול בארץ, המפורסם בעולם כולו - הירדן.

נופי מים אלה הנם שמורת טבע המשתרעת על שטח של כ-7,000 דונם (שבו נמצאים גם שטחים חקלאיים), ולפיכך זוהי שמורת הטבע הגדולה בארץ של נופי מים מתוקים.

בבקעת בית צידה התפתח מגוון עשיר של מיני צמחים ובעלי חיים הקשורים במים. הלגונות שבבקעה וסבכי הצמחייה הטבולה במים הם בית גידול חשוב לדגי הכנרת בעונת ההטלה (בעיקר לאמנון הגליל), ובכך יש תרומה חשובה לאיזון האקולוגי של הכנרת.

היסטוריה

מקור שמה של הבקעה בשם העיר הקדומה **בית צידא** (כך נכתב השם בארמית), אשר שרידיה הולכים ונחשפים באחרונה מצפון לכנרת, בתחומי פארק הירדן. באתר נחשפו ממצאים מרשימים ביותר, שעיקרם בתקופה הכנענית והישראלית ומיעוטם מהתקופה הרומית, תקופתו של ישוע.

יוסף בן מתתיהו (יוספוס פלביוס) כותב כי הורדוס פיליפוס (בנו של הורדוס הגדול) בנה בבית צידא עיר מפוארת ושינה את שמה ליוליס.

בעת המרד הגדול נגד הרומאים התחולל בבקעת בית צידה קרב בין המורדים לבין צבא אגריפס. יוסף בן מתתיהו, שהיה מפקד צבא המורדים, כתב: "סוסי אשר עליו רכבתי שקע במקום ביצות והשליכני ארצה".

בית צידא נזכרת במשנה כמה פעמים בשם "צידן". בתקופה שלפני מלחמת ששת הימים שלטה באדמות הבקעה הפוריות שושלת בית הבק.

בבקעה התקיימו כמה כפרים קטנים, שהתפרנסו מחקלאות ומדיג וגידלו עדרי ג'מוסים.

גיאומורפולוגיה

היווצרות בקעת בית צידה היא תוצאה של תהליכים גיאולוגיים שהתרחשו בבקע הירדן וברמת הגולן מלפני 3 מיליון שנה ועד לפני 100,000 שנים. התהליכים הללו קשורים בשינוי כיוונו של קו השבר המזרחי של בקע הירדן באזור הכנרת. קו זה, שנמשך מצפון לדרום בצדה המזרחי של הכנרת, פונה לכיוון צפון-מזרח בקצה הצפוני שלה (שבר "שיח' עלי"), ומנמיך את אזור יער יהודיה. על ידי כך מוטים נחלי מרכז הגולן - משושים, יהודיה, זוויתן ודליות - יוצרים מעין דלתא בהישפכם לכנרת ברצועת חוף קצרה של כ-5 ק"מ בלבד. באמצעות הסחף שסוחפים עמם הנחלים הם יוצרים את תשתית הבקעה.

המים בשמורת הטבע

בקעת בית צידה נוצרה בידי הנחלים **משושים**, **זוויתן**, **יהודיה**, **דליות**, **בתרה**, **שפמנון** ו**נהר הירדן**. נחלים אלה יוצרים בבקעה נופי מים המשתנים בהתאם לשיפוע הקרקע ולסוג התשתית - מאבנים גדולות ועד לטין דק.

בקעת בית צידה היא אחד המקומות היחידים בארץ שנופם משתנה עד לבלי היכר ממש מעונה לעונה ומשנה לשנה. שינוי קיצוני ביותר ניכר בגודלן של הלגונות הנוצרות בשפכי הנחלים וכן באיים

שפך נחל יהודיה - משושים (הזאכי)

שנוצרו בשפך הירדן. במהלך כ-30 שנה השתנתה צורת הלגונות כליל ונוצרו שתי לשונות יבשה החודרות לתוך הכנרת.

בחלקה הצפון-מערבי נשפך אל הבקעה נהר הירדן, הנהר הגדול בארץ, שהוא גם מקור המים העיקרי של הכנרת. כמות המים שמזרים הירדן לכנרת בשנה, כ-500 מלמ"ק (מיליון מטר מעוקב), שווה פחות או יותר לכמות המים הנשאבת ממנה, שהם כשליש מ"המים של המדינה".

כקילומטר אחד לפני הישפכו לכנרת מתפצל הירדן לאפיקים אחדים שביניהם גדלה צמחיית מים עשירה. בקטע האחרון לפני הישפכו לכנרת, זורם הירדן באפיק אחד רחב שבו מואט זרם המים בשל השיפוע הנמוך.

במקום שבו נשפך הירדן לכנרת נוצרו בשנות ה-60 שני איים, כתוצאה מהסחף שהביא עמו הנהר. בשנים האחרונות, לאחר סדרה של שנים שחונות, התפתחה שם צמחייה עבותה של אשלים, ועם עליית מפלס הכנרת הוצפו האיים במים ונוצר במקום נוף ייחודי.

נחל דליות (המג'רסה)

הנחלים האחרים יצרו קרוב להישפכם לכנרת לגונות, תופעת טבע מיוחדת לבקעת בית צידה. הלגונות הן ברכות מים גדולות, שגודלן משתנה בהתאם לעונה, לכמות המים בנחל ולמפלס הכנרת. הלגונה הגדולה יותר היא **לגונת המשושים** (או בשמה הערבי - הזאכי), הניזונה ממימיהם של הנחלים משושים ויהודיה. רוחבה מגיע עד לכ-1,000 מ', אורכה לכ-1,200 מ' ועומקה עד כדי 2 מטרים בשנים גשומות. בשנים שחונות מצטמצם שטח הלגונה עד לכדי נחל צר.

הלגונה הדרומית יותר נקראת בערבית **המג'רסה**, והיא למעשה חלק מנחל דליות. פירוש המילה מג'רסה בערבית הוא מגרסת אבנים, ואולי מקור השם ביישוב הקדום גרסה, הנזכר בברית החדשה כמקום "נס החזירים", ומזוהה היום עם כורסי. יש המזהים את המג'רסה עם "גרגשתא של מזרח הים של טבריה" (שיר השירים רבה).

הנחלים היוצרים את הלגונות מתפצלים לפני היכנסם ללגונות ל-15 יובלים, חלקם יבשים בקיץ, חלקם זורמים כל השנה וחלקם מנוקזים לצינורות ולתעלות. אולם האפיקים העיקריים נשמרו זורמים בזכות מאבקם של גופי שמירת הטבע, ובעיקר רשות הטבע והגנים. שניים מהם הפכו למסלולי טיול מוכרים ואהובים המכונים בשמם הערבי - הזאכי והמג'רסה.

שישה מקווי מים קטנים יותר משתרעים מדרום למג'רסה והם נקראים בשם לגונות שפמנון (על שם דג מדגי הכנרת) ועקביא (על שם יישוב עתיק ששכן כנראה בסמוך).

הצומח

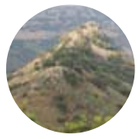
המגוון הגדול של בתי הגידול הלחים בבקעת בית צידה מאפשר התפתחות של צמחייה עשירה חובבת מים. שיא הפריחה נראה כאן בחודשי הקיץ.

נחל דליות (המג'רסה)

אתרים נוספים בקרבת מקום:

שמורת טבע משושים
כ-20 דקות נסיעה

שמורת טבע גמלא
כ-25 דקות נסיעה

שמורת טבע יהודיה
כ-15 דקות נסיעה

אתה נמצא כאן

הרדוף הנחלים

שנית גדולה

ב**פלגי האיתן** (הזורמים כל השנה), שביניהם גם הזאכי והמג'רסה, גדל סבך של עצים ושיחים בגובה 3-7 מטרים, המורכב מ**ערבה מחודדת**, **הרדוף הנחלים** (הידוע בפריחתו הוורודה בקיץ), **קנה מצוי**, **עבקנה**, **מילה סורית**, **גפן היין** ו**פטל קדוש**. צמחים אלה יוצרים חופה יפהפיה הסוככת מעל המים (ומעל השביל היבש במג'רסה), ויוצרת תחושה של הליכה ב"ג'ונגל". אל המינים השולטים הללו נלווים מינים רבים נוספים, הבולטים שבהם: **נענע משובלת**, **שנית מתפתלת**, **שנית גדולה**, **ורבנה רפואית** ו**פרעושית משלשלת** (שהם צמחי מרפא).

בפלגי האכזב (היבשים בקיץ), שולט **שיח אברהם**, שעליו הם כעין אצבעות והוא פורח בסגול.

שלל מיני הצמחים עשיר במיוחד בלגונות ובחופיהן. בתוך המים גדל קרנן טבוע שעליו צפה **הנהרונית** (במקומות מטוילים פחות), ובסמוך לגדות צומח **מדד זוחל**. בחופי הלגונות התפתח אחו שאין עוד כמותו בארץ, חלקו אחו גבוה של מיני דגניים כגון **דוחן זוחל**, **פספלון** ו**פספלידיון**, וחלקו אחו נמוך, שבו מינים נדירים: **ליפיה זוחלת** ו**פשטה שרועה**, הפורחות בקיץ בוורוד.

פטל קדוש

בשולי הלגונות גדל **אשל הירדן** ואילו **הערבה המחודדת** שולטת במעלה הפלגים. בשנים האחרונות התרבה האשל מאוד בשל ירידת מפלס הכנרת בלגונות ובחופים שנחשפו. כשהמים גאו בחורף שנת 2003, נוצר נוף מיוחד של אשלים טבולים במים, שהשפיעו לרעה על איכות מי הכנרת.

הוראות התנהגות ובטיחות

אנא הקפידו על הכללים הבאים:

- אין לפגוע בחי, בצומח ובדומם.
- שביל הטיול טבעתי. ההליכה מותרת בשבילים המסומנים בלבד!
- שביל ההליכה במים עובר בקטעים המחייבים שחייה במים עמוקים! ההליכה בשביל זה היא על אחריות המטייל בלבד! לידיעתכם, קיים מסלול הליכה מחוץ למים.
- להולכים במים: יש לנעול נעליים המתאימות להליכה במים.
- ילדים חייבים בליווי מבוגר לכל אורך המסלול.
- בשעות החשכה אין לשהות בשטח השמורה, למעט באזורים המותרים לכך.
- הבערת אש אסורה!
- שמרו על הניקיון. השליכו האשפה למכלים במבואה.

לתיאום הדרכות בשמורת טבע הבטיחה אפשר ליצור קשר עם מרכז חינוך והסברה בגולן, בטלפון: 04-6850664

כתיבה: יצחק גל; **עריכה לשונית:** נועה מוטרו; **מפות:** אביגדור אורגד
צילומים: יצחק גל, יורם שפירר, ארכיון רשות הטבע והגנים
הפקה: עדי גרינבאום

© רשות הטבע והגנים

שמורת טבע הבטיחה, טל' 04-6793410
*3639 | www.parks.org.il

פרפור עקוד

בנוסף לאלה רבים כאן מיני הגומא. דווקא הגומא הידוע שבהם - **גומא הפפירוס** - שממנו הכינו המצרים הקדמונים את הפפירוס, התמעט מאוד לאחרונה. מיני הגומא הנפוצים הם **גומא צפוף** ו**גומא מגובב**.

מיני **ארכובית** יוצרים סבך יפה במים, וביניהם כמה מינים נדירים למדי.

עד מלחמת ששת הימים (1967) היה בבקעת בית צידה לחץ רעייה גדול של עדרי בקר ותאואים (ג'מוסים). בעקבות המלחמה פסקה הרעייה, ואז החל הקנה להשתלט על שטחי השמורה ומנע את שגשוגם של מינים אחרים שגיוונו את הצומח בבקעה. כדי לשוב לאיזון אקולוגי הכניסה לכאן רשות הטבע והגנים עדר בקר. הרשות מקפידה שהפרות לא ייכנסו למי הכנרת ויזהמו אותם.

החי בשמורה

שפירית

עולם החי העשיר של בקעת בית צידה כולל מגוון רחב של בעלי חיים - מחרקים ועד יונקים - רובם בעלי חיים שהסתגלו לחיים במים מתוקים.

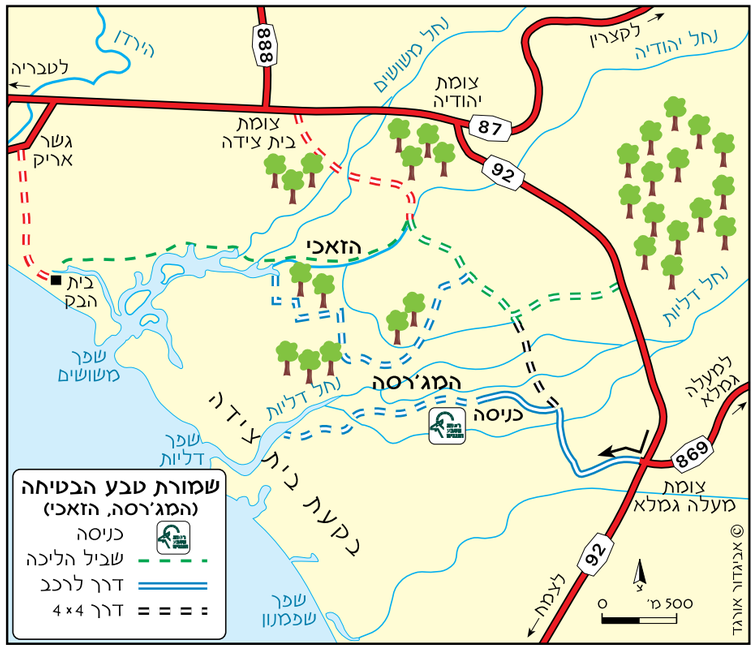
ההולכים בפלגי הבקעה עשויים להיתקל ב**סרטן הנחלים** אורב לטרף מתחת לאחת האבנים; ב**שפרירית** המרחפות מעל פני המים בצבעים מרהיבים; ב**מודדי מים** (חרקים) ההולכים על קרום המים; וב**צב הביצות** המשתזף להנאתו על הסלעים החמימים.

מבין סוגי הרכיכות נפוצים **צדפת הנחלים** ו**הקורביקולה**. לאבנים נצמדים שני מינים של שחריר, המעידים על איכותם הטובה של המים.

בבקעת בית צידה הוגדרו 23 מיני דגים, כמה המייצגים אזורי תפוצה שונים בעולם וכמה שהם אנדמיים (בלעדיים) לכנרת. כמה מיני דגים הם דגי מאכל המושכים דייגים חובבים ומקצועיים, עובדה המקשה מאוד על שמירת הטבע. **אמנון הגליל** הוא המושט המפורסם הידוע גם בשמו האנגלי - סנט פיטר. אמנון זה מוצאו טרופי וחשיבותו רבה לשמירה על איכות המים, שכן הוא ניזון מאצות. את ביציו הוא מטיל בלגונות שבבקעת בית צידה. כמו כן נמצא כאן את **השפמנון המצוי**, שהוא דג טורף בעל יכולת לשרוד מחוץ למים וכן את ה**בינית** ואת **החפף הארץ ישראלי**.

עולם העופות של בקעת בית צידה מצטיין ברב-גוניות מרהיבה.

שפמנון

רוב בעלי הכנף הם עופות מים. לאורך קו החוף נראים מיני **שחפים**, **ברווזי בר** ממינים שונים, מיני **ביצניות**, ולעתים נדירות ניתן לצפות כאן גם ב**כפן** וב**פלמינגו**. בלגונות נראים **אנפות**, **אגמיות**, **פרפורים**, **סופיות**, **ביצניות** ו**חופמים**. בפלגים הזורמים מקננים עופות סבך קטנים, בהם **קנית וצטיה**, הנשמעות למרחוק. בשדות המעובדים נפוץ ה**פרנקולין**, הידוע בקריאתו המיוחדת. בקעת בית צידה היא גם גבול תפוצתם הצפוני של כמה עופות מדבר, בהם **שחור-זנב וקורא**.

מיני היונקים החיים כאן קשורים ברובם במים גם הם. **חזיר הבר** הוא הגדול שבהם ומהגדולים שבין חיות הבר בארץ. הוא מנצל את חישות הקנים להסתיר את צאצאיו הרבים. לעתים אפשר לראות נקבת **חזיר בר** ואחריה מסתרחים עשרה מצאצאיה. ה**נוטריה**, הנראית לעתים חוצה בשחייה את הלגונות, הובאה לארץ מארגנטינה לצורך תעשיית הפרווה, והפכה לחיית בר שאינה חוששת מקרבת בני אדם. ה**לוטרה** - כלב הנהר - היא אמנם נדירה וחמקנית מאוד, אך לעתים ניתן להבחין בה או בעקבות שהותירה בבוץ. מלבדם נמצאים בבקעה יונקים רבים אחרים שאינם קשורים בהכרח למים, כגון: **תנים**, **נמיות**, **חתולי בר**, **שועלים**, **גיריות** ו**דרבנים**.

שמירת הטבע

לאחר מלחמת ששת הימים (1967) אותרו ערכי הטבע שבבקעת בית צידה במסגרת סקר נופים ואתרים של רמת הגולן, שאורגן ביזמת רשות שמורות הטבע דאז. למרות חשיבותה של הבקעה וערכי הטבע המיוחדים שבה, איימו על שלמותה גורמים ששאפו להפיק ממנה תועלת כלכלית על ידי הקמת מלונות, סלילת כבישים, הכשרת שטחים לחקלאות והתרת דיג ללא מגבלות. גם טיולים בבקעה ללא תכנון נאות היו עלולים לפגוע בה.

החקלאות היוותה ומהווה איום חמור על שמירת הטבע באזור מכמה סיבות:

- שאיבת מים מן הפלגים לצורכי השקיה.
- נגיסת שטחי החקלאות בשטחי השמורה הצרים.
- דליפת חומרי הדברה משטחי החקלאות לשמורה וזיהום המים בנחלים ובלגונות כתוצאה מקוטלי עשבים, קוטלי חרקים, דשנים וחומרי שילוך. עניין חומרי ההדברה הוא רגיש במיוחד, שכן שמורת בית צידה מהווה אזור חיץ בין השטחים החקלאיים לכנרת.

בשל הסיבות האלה הורגש צורך ליצור חיץ פיזי בין השטחים המעובדים לפלגים. לכן הוחלט ליצור רצועה ברוחב 50 מטרים שבה יינטעו עצים, ברובם איקליפטוסים, דבר שגרם למאבקים קשים בשנות השבעים בין פקחי רשות שמורות הטבע לבין חקלאי האזור. היום גדלו האיקליפטוסים ומשמשים בנוסף להיותם אזור חיץ גם חורשות מוצלות לרווחת המטיילים הרבים.

על אף שהבקעה היא שמורת טבע, האסורה בדיג, התבצע בעבר דיג בעיקר בעונת ההטלה של האמנונים. לאחר מאבק ממושך חל איסור על דיג ברשת בעונת ההטלה של האמנון (מאפריל עד יוני). פקחי מינהלת הכנרת, רשות הטבע והגנים ואגף הדיג עושים לילות כימים בעונה זו כדי למנוע דיג לא חוקי המזיק לדגה בשמורה, ובעקיפין גם לכנרת.

מסלולי הטיול המקובלים בשמורה הם לרוב בתוך המים. כתוצאה מדריסת הבוץ שבקרקעית וערבולו, נגרם נזק לעולם החי והצומח. כיוון שכך, ההליכה נאסרה ברוב הנחלים הזורמים ובעיקר בלגונות שבהן התשתית בוצית. בשני מסלולים - שפך נחל יהודיה-משושים (הזאכי) ושפך נחל דליות (המג'רסה) - הותרה ההליכה במים.

בשנים האחרונות הפך מסלול המג'רסה למטויל, וכתוצאה מכך גדלה כמות הפסולת שהושלכה ונפגעו ערכי טבע רבים. על מנת לשמור על שמורת הטבע הייחודית הפכה רשות הטבע והגנים חלק זה של השמורה לאתר מוסדר.

מסלולי הטיול בשמורה:

מסלולי הטיולים בנחל מהנים וחוויתיים:

שפך נחל דליות (המג'רסה) - **המסלול "הרטוב"** - כולל הליכה במים ומחייב שחייה (אין להיכנס למים יחפים ורצוי לא לשאת ציוד, מחשש שיירטב). העונה המומלצת לטיול: מתחילת האביב ועד לסתיו.

תחילת המסלול בשביל סלול ומסומן היורד לאפיק הנחל בסבך הקנה, על גדת נחל דליות. ניתן להיכנס אל המים ולהתחיל ללכת במורד הזרם. האפיק משנה את רוחבו ועומקו במהלך הטיול.

לקראת אמצע המסלול מתרחב אפיק הנחל לברכות, שבהן ניתן להתרשם מצמחי הלגונה. כאשר נגיע לחורשת האיקליפטוסים הנמצאת מדרום נוכל לצאת ממסלול הנחל הקצר במדרגות בנויות, או להמשיך במורד הנחל עד השלט המסמן את סוף המסלול. המשך ההליכה בלגונות אסור מטעמי שמירת טבע.

צב ביצות

חניון זיתים

נצא דרומה ונחזור דרך "המסלול היבש" חזרה אל החניון.

המסלול "היבש" - לאורך הגדה הדרומית של הנחל נפרץ "המסלול היבש", המאפשר ליהנות ולהתרשם מנוף השמורה גם ללא הליכה במים. המסלול עובר בחלקו בתוך סככות עגולות שעליהן מטפסים צמחי השמורה. בחורשת האיקליפטוסים שליד הנחל הוכשרו חלקות פיקניק.

המסלול היבש

שפך נחל יהודיה-משושים (הזאכי) - מסלול טיול לא קל המחייב שחייה. יש להתארגן בהתאם!

בכביש 92, המוליך מצומת עין גב לצומת יהודיה, יש לפנות מערבה סמוך לק"מ 24.6 - לפי סימון השבילים הירוק. יש לעקוב אחר סימון השבילים עד למפגש עם הדרך המסומנת בסימון שבילים כחול, שם יש להחנות את הרכב. משם יש להמשיך עם הסימון הירוק, שיוביל לפתח בחומת הפטל היישר אל ערוץ הנחל. מסלול הטיול במורד הנחל משתנה מאזורים צרים ורדודים, שבהם הזרימה מהירה, למקומות שבהם מתרחב הערוץ לברכות גדולות ועמוקות, שם הזרימה איטית והמים כמעט עומדים. מסלול הטיול הרטוב מסתיים עם הכניסה ללגונות הזאכי, ליד משאבת מים, מעט לפני סוללת אבנים החוצה את האפיק. **מכאן ואילך אסורה ההליכה במים לעבר הכנרת, מטעמי שמירת טבע**. לכאן יכול להגיע רכב לאסוף את המטיילים בדרך המסומנת בסימון שבילים כחול, הנמשכת במקביל לנחל בין המטעים. לרוצים להמשיך לכיוון בית הבק **מחוץ למים**, יש ללכת בהתאם לסימון השבילים הירוק עד בית הבק, שם יחכו כלי הרכב (יש לתכנן בהתאם). שימו לב שדרך הכניסה לבית הבק מתחילה ממזרח לגשר אריק (בכביש 87) והיא משובשת למדי!

